

Boekbespreking

Menno Dijkstra & Pierre van Grinsven. *Het Merovingische grafveld van Rijnsburg. Een bijzonder rijksmonument uit de vroege middeleeuwen.* AWN afdeling 6/Rijnstreek. Geïllustreerd, 48 p., geen ISBN.

Aan de zuidelijke oever van het Oegstgeesterkanaal, slechts een paar honderd meter verwijderd van de Rijnsburgse bloemenveiling, ligt een vroegmiddeleeuwse begraafplaats. Onzichtbaar voor moderne ogen liggen daar de resten begraven van naar schatting 300 individuen, die in de periode 550-700 hebben geleefd. Hieromheen is recent een nieuwe woonwijk verrezen, maar de vroegere begraafplaats zelf wordt als archeologisch monument beschermd. Daarop is nu een rustig parkje voor wandelaars aangelegd.

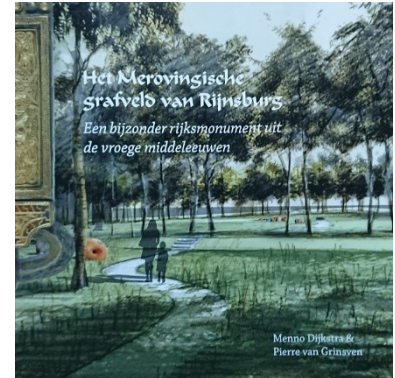
Over deze zeer bijzondere plek is op 11 september 2020 een boekje verschenen met de titel '*Het Merovingische grafveld van Rijnsburg. Een bijzonder rijksmonument uit de vroege middeleeuwen*'. De schrijvers, archeoloog Menno Dijkstra en AWN-bestuurslid Pierre van Grinsven, vertellen hierin op overzichtelijke wijze wat er over de plek bekend is.

Dat het boekje overzichtelijk is, betekent niet dat de auteurs omwille van het leesgemak een overvloed aan details hebben weggelaten. Integendeel: de tekst van dit dunne boekje is immens informatierijk! In het onderstaande zal ik daar een zo beknopt mogelijke weergave van geven, en zal geleidelijk overgaan tot enige op- of aanmerkingen.

Het eerste hoofdstuk behandelt uiteraard de ontdekking van het grafveld aan het begin van de 20ste eeuw, en geeft een boeiend tijdsbeeld. Men leest er over de toevallige vondsten van urnen of sieraden door lokale agrariërs die er aan het spitten waren, wat de aanleiding vormde voor de eerste opgravingen onder leiding van het Rijksmuseum van Oudheden: eerst in 1913 door de toenmalige onderdirecteur J.H. Holwerda, en later in 1924 door de deftige en veel te jong overleden wetenschappelijk assistent A.E. Remouchamps. Pas omstreeks 2000 werd er (bescheiden) weer gegraven, nu slechts om de precieze grenzen van het grafveld te bepalen. Aan het einde van het hoofdstuk vat een heldere overzichtskaart dit overzichtelijk samen.

In het tweede hoofdstuk plaatsen de auteurs het grafveld in de tijd waarin het ontstaan is. Na een inleidend stuk over de Romeinse periode, gaan de auteurs uitgebreid in op de periode waarin het grafveld thuishoort: de vroege middeleeuwen. Door het wegvallen van het Romeinse gezag kwam de macht in handen van lokale 'krijgsheren'. Door dit woord te gebruiken, zetten de auteurs voor mijn gevoel direct een sfeer neer die eerder prachtig door Luit van der Tuuk is beschreven: tot diep in de Vikingstijd waren krijgsheren met hun hordes gewapende volgelingen een steeds terugkerend element in de geschiedenis van onze kuststreken. Maar veel is onduidelijk. De bevolking van de Rijnstreek bestond toen nog slechts uit een paar duizend mensen, van wie bijvoorbeeld niet goed bekend is tot welke stam ze behoorden. Contemporaine historische bronnen uit de streek zijn er immers niet. Ongetwijfeld moet een deel van de bevolking zijn voortgekomen uit de stammen die na het vertrek van de Romeinen in de streek bleven wonen, maar er waren – voegen de auteurs toe – ook kolonisten uit omliggende regio's. De archeologische vondsten suggereren dat deze vanuit het Frankische achterland van de Rijn en ook vanuit Friesland en Groningen kwamen. De auteurs waarschuwen dat de Angelsaksen uit Denemarken en Noord-Duitsland, die in het kader van de volksverhuizingen naar Engeland trokken, onze streek *juist niet* hebben gekoloniseerd, al is het niet uitgesloten dat een enkeling vanuit Engeland later weer naar onze kuststreken verhuisde. We zullen hier nog op terugkomen.

Na deze inleidende hoofdstukken zoomen de schrijvers in het volgende hoofdstuk verder in op de bevolking. Het beeld is vertrouwd en verrassend tegelijk. Uiteraard woonden de vroegmiddeleeuwse Rijnsburgers in kleine gehuchten met hooguit een paar boerderijen. De klassieke boerderij uit die tijd, het woonstalhuis, bood zoals de naam aangeeft verblijf aan zowel mens als dier. Gebouwd van hout, leem en riet, bleef het doorgaans slechts enkele tientallen jaren staan, zodat elke generatie voor zichzelf weer een geheel nieuw onderkomen moest optrekken. Dit blijft me verbazen. Net als de indrukwekkende zelfredzaamheid die toenmalige boeren aan de dag legden. Want de boeren deden en maakten werkelijk alles zelf, en waren dankzij veeteelt en in iets

Boekbespreking

mindere mate akkerbouw, uitgesproken zelfvoorzienend. Toch waren gewassen zoals bijvoorbeeld tarwe in onze contreien lastig te verbouwen, zodat de boeren dankbaar gebruik maakten van de handel over de Rijn. Ruilhandel wel te verstaan!

Wie bij deze schets van het toenmalige plattelandsleven een te romantisch beeld krijgt, wordt door de auteurs wel bij de les gehouden: het was een harde samenleving, georganiseerd in standen met veel ongelijkheid. Het leven werd beheerst door rijke krijgsheren (het woord is al eerder gevallen), omringd door boeren-krijgers afkomstig uit allerlei hoeken van de Germaanse wereld. Men werd bediend door slaven die in tijden van oorlog buit waren gemaakt. Daarnaast waren er ook kleinere boeren, die zich uit armoede aan de krijgsheer onderwierpen, in ruil voor diens bescherming. Uit de eigen stand viel nauwelijks te ontsnappen.

De levens van de vroegmiddeleeuwse Rijnsburgers eindigden op het grafveld. Dit is dan ook de plek waar de auteurs ons nader met hen kennis laten maken (en het is tenslotte het onderwerp van het boekje!). Een gemeenschap die gemiddeld 60 levende individuen telde, heeft daar in de periode 550-700 gaandeweg in totaal zo'n 300 personen bijgezet. De meeste individuen (ca. 70%) waren gecremeerd. Degenen die dat niet waren en van wie de skeletten bewaard gebleven zijn, lagen met hun hoofd meestal in het zuid(west)en, soms op hun zij met opgetrokken knieën of juist uitgestrekt op hun rug. Ik had verwacht hierin een duidelijk teken te mogen zien, dat deze individuen in ieder geval *géén* Frankische achtergrond hadden, omdat die vanwege hun christelijke identiteit juist oost-west-georiënteerde graven zouden hebben gekozen. De auteurs lijken een andere mening toegedaan. Voor hen getuigen de op het grafveld aangetroffen grafrituelen meer van persoonlijke keuzes dan van de ene of de andere etnische achtergrond. Getuigt dat ook van een zekere vrijheid in het denken van de gemeenschap waar de doden toe behoorden?

De op het grafveld opgegraven skeletten zijn onderzocht en laten een beeld zien, dat al bekend is van andere grafvelden uit deze periode: een lage levensverwachting – de meesten zijn jonger dan 35 – door kindersterfte, overlijden in het kraambed, dood door geweld, of eenvoudig door het ontbreken van een goede gezondheidszorg. Bij een stel skeletten kon ook de lichaamslengte worden bepaald: boeiend is vast te stellen, dat deze mensen niet kleiner waren dan hedendaagse 'Rijnlanders'.

Het belangrijkste deel van het hoofdstuk is gewijd aan grafgiften, iets wat ons heel dicht bij de toenmalige mensen brengt. Bij vrouwen overheersen de kleding- of sierspelden, of kralenkettingen, waarvan de vele kleuren niet alleen mooi waren, maar vermoedelijk ook een magische betekenis hadden. Bij mannen, maar ook jonge jongens die toch al vroeg wapentraining kregen, vindt men als grafgift vaak wapens zoals zwaarden of messen. En nog meer: ook kammen en zelfs speelschijven voor een bordspel, komen als grafgiften voor. Een topvondst vormt een gouden riemgesp, die ergens tussen 680 en 750 is vervaardigd. Het is indrukwekkende edelsmeedkunst, waarbij een patroon in reliëf op een gouden plaatje is gehamerd, en afgewerkt met een omlijsting van gevlochten gouddraad. De versiering toont vier in elkaar grijpende draken, die de drager van de gesp moesten beschermen - alweer magische symboliek! Maar vooral is van belang, dat het geheel stilistisch sterk overeenkomt met gouden gespen uit Engeland, met name uit de regio Kent. De Rijnsburgse gesp zou daar best vandaan kunnen komen. De kwaliteit daarvan wijst erop dat die van een zeer belangrijk iemand moet zijn geweest, iets wat in het volgende hoofdstuk nog aan de orde komt. Voorlopig concluderen de auteurs, alles overwegend, dat het grafveld als heidens 'Fries' valt te typeren.

In hoofdstuk 5 nemen de auteurs uiteindelijk enige afstand tot het grafveld en beschouwen het in een groter verband. Het Rijnsburgse grafveld is als vroegmiddeleeuws grafveld bijna uniek. Alleen in Katwijk-Klein Duin is nog zo'n Merovingisch grafveld gevonden. Uit deze periode zijn verder alleen losse graven bekend, soms verspreid over de rand van een nederzetting. Dat dit kennelijk het gebruik was, suggereert dat genoemde twee Merovingische grafvelden een bijzondere functie hadden en dus niet moeten worden gezien als de grafvelden behorend bij de ernaast gelegen nederzettingen. Volgens de auteurs moeten we eerder denken aan bijzettingen van belangrijke families uit de Rijnstreek. Archeologische vondsten (rijke grafgiften of offers van zowel Engelse als Duitse oorsprong) maken duidelijk dat we daarbij moeten denken aan rijke edelen met internationale contacten. Doorslaggevend is de vondst van een nederzetting in de Katwijkse zanderij, waar gouden munten geslagen werden... Met gouden munten denkt men gauw aan een vorstelijke muntplaats! En inderdaad: voor de auteurs suggereren alle genoemde feiten dat in het Oude Rijnmondgebied een koninklijke familie de scepter zwaaide. De rijke geschenken waarmee deze familie zijn aanhangers te vriend hield, werden bij hun overlijden in het graf meegegeven. Het zijn deze zaken die de archeologen nu aantreffen.

Boekbespreking

Het idee dat in de vroege middeleeuwen een vergeten koninkrijk aan de Rijnmond heeft bestaan, is niet nieuw. Een belangrijk artikel van Freek Lugt in het *Leids Jaarboekje* van 2017, mede gebaseerd op het werk van Dijkstra, behandelt ook dit thema. Wel nieuw – althans voor mij – is de gedachte die Dijkstra en Van Grinsven uiteenzetten om de ondergang van dit koninkrijk te verklaren. Zij merken namelijk op dat het Rijnsburgse grafveld ophield te bestaan in de periode dat Friezen en Franken om het Friese kustgebied vochten. Uit dezelfde jaren dateren ook de Katwijkse graven van mannen met wapens, die schijnbaar als helden begraven zijn, wat kan samenhangen met genoemde politieke spanningen. Het lijkt net of het oude koninkrijk vermorzeld is in de Fries-Frankische strijd, die met de definitieve overwinning van de Franken in 719 werd afgesloten. Veel blijft onduidelijk, maar hier zetten Dijkstra en Van Grinsven werkelijk een betoverend stukje geschiedenis neer!

Het boek wordt afgesloten met een hoofdstukje over de verbeelding van het grafveld, waarin onder meer gewezen wordt op de prachtige grootformaat kralen van keramiek die het huidige park bekleden, en die natuurlijk verwijzen naar de veel kleinere exemplaren die onder het park zijn gevonden.

Het geheel is zeer leesbaar en boeiend geschreven. Hoewel geschreven door deskundigen, is het boek niet bedoeld als wetenschappelijk verslag, maar als publieksboek. Het gevaar bij zoiets is dat veel uitleg of analyse weggelaten wordt, terwijl de belangstellende lezer toch graag – al is het maar kort – verneemt hoe men tot de een of andere conclusie is gekomen. Gelukkig delen Dijkstra en Van Grinsven hier en daar wel hun redeneringen. Zoals wanneer zij over de begraven skeletten vertellen, dat men toch weet dat de begraven individuen gekleed waren, omdat bij de botten ook kledingspelden of riemgespen aangetroffen zijn (p. 23). Eenvoudig maar doeltreffend! Andere zaken hadden dan weer wat helderder gemogen. Op p. 15 wordt bijvoorbeeld gesteld dat de bekering van de Frankische Clovis tot het christendom paste bij zijn presentatie als opvolger van de West-Romeinse keizer. Of de gewone man zich ervan bewust is, dat bedoelde keizers het christendom hadden oarmd, waag ik te betwijfelen. Dit zijn slechts detailkwesties in een verder zéér rijke tekst, ook nog geïllustreerd door prachtige én nuttige afbeeldingen, die niet alleen voor duidelijkheid maar ook voor sfeer zorgen. In enkele gevallen maken de afbeeldingen de lezer nieuwsgierig, maar geven de onderschriften te weinig informatie. Zoals het beeld van de ringwalburg op p. 40 (afb. 44), waarvan ik graag had geweten waar die gelegen is. Maar laten we niet te pietluttig zijn, wat overheerst is de pracht.

Een boekje met zo veel informatie roept uiteraard ook vragen op. Totaal nieuw voor mij was bijvoorbeeld de reeds genoemde stelling dat de Angelsaksen, die in het kader van de 5de-eeuwse volksverhuizingen richting Engeland trokken, West-Nederland geheel links lieten liggen (p. 18). Dat leggen de auteurs niet uit, maar toen ik *De Friezen* door Van der Tuuk er op nasloeg, bleek mij dat hij op grond van het opgegraven aardewerk ook tot deze conclusie komt. Hoe dan ook is de stelling belangrijk, omdat deze het een en ander misschien wel op losse schroeven zet. Een eenvoudig voorbeeld: wat moeten we, bij afwezigheid van Angelsaksische kolonisten in het Rijnland, met de bewering van sommigen dat het vroegmiddeleeuwse Sassenheim zijn naam aan de Saksen te danken zou hebben? Een ander voorbeeld is te vinden in de mooie synthese “De Geesten van Holland”, die Baas/Van Snippenburg/Renes/Rentenaar in 2014 in het *Historisch-Geografisch Tijdschrift* publiceerden. Het artikel begint met de constatering dat onze kuststreek in het midden van de 9de eeuw al veel plaatsnamen met ‘geest’ kende (*Poelgeest, Oegstgeest, enz.*), maar dat zulke namen in Engeland ontbreken, wat erop zou kunnen wijzen dat het woord ‘geest’ in Hollandse plaatsnamen tijdens de Angelsaksische migratie nog niet productief was. Geest-plaatsnamen zouden dus vooral ná de migratie zijn ontstaan. Wanneer bedoelde Angelsaksen in het Rijnland geheel niet verbleven hebben, zoals Dijkstra/Van Grinsven melden, gaat deze slimme gedachte helaas niet meer op.

Ten slotte nog dit. Het boekje sluit af met enkele leesadviezen. Zoals te verwachten valt, treft men hier vooral publicaties aan van gezaghebbende of anders gerenommeerde archeologen of historici (Holwerda, Bult, Van Doesburg en natuurlijk Van der Tuuk). De AWN doet zichzelf hier tekort door relevante publicaties uit de eigen gelederen niet te vermelden. Zoals de eind 2019 verschenen studie van AWN'er wijlen Dik Parlevliet, die door haar onderwerp – vroegmiddeleeuws Katwijk en Valkenburg – hier zeker relevant is. Ook eerdergenoemd artikel van Freek Lugt “Een koninkrijk aan de monding van de Rijn” mag naar mijn idee hier niet ontbreken. Maar de belangrijkste leestip blijft dit boekje zelf. Dit kan ik van harte aanbevelen.

Mathieu Fannee